

3 Kända ombyggnader, förändringar och underhållsarbeten

3.1 Källor och litteratur

Antikvariskt-Topografiskt arkiv, Riksantikvarieämbetet, Stockholm (ATA)
 Harbo församlings arkiv, Harbo prästgård (HFA)
 Landsarkivet Uppsala, Harbo kyrka (LAU)
 Pressklipp: Västmanlands Läns Tidning (VLT), Sala Allehanda (SA)
 Riksarkivet (RA): Ritningar i Överintendentämbetets arkiv
 Söderhielm, K G: Harbo socken. Eget förlag 1971.
 Wilcke-Lindqvist, I. Upplands kyrkor –58, *Harbo kyrka*. Strängnäs 1970
 Västmanlands Nyheter (VN)
 Västmanlands Läns Museums arkiv (VLM): Protokoll, handlingar, foton, ritningar
 Östervåla pastorats arkiv, Harbo kyrka Östervåla pastorsexpedition, (ÖPA)

3.2 Kronologisk förteckning

Årtal	Händelse	Källa
1400-talets första hälft	Kyrkan uppförs. Byggnaden var rektangulär med sakristia på norra långväggen och vapenhus vid den södra, samt försedd med sadeltak. Två fönster fanns på södra långväggen, ett på östra gaveln och ett på västra, medan norra sidan var fönsterlös.	Söderhielm, s. 153
1500 (ca)	Kyrkorummets alltjämt befintliga stjärnvalv tillkommer och bemålas vid samma tid.	Söderhielm, s. 153
1636-1637	Uppgifter om utgifter för bogårdsmuren. Betalat 8? för ett glas på östergaveln.	LAÖ. LIa:1
1645	Ett lås till kyrkoporten införskaffas. Omläggning av takets norra sida.	LAÖ. LIa:1
1647	Kyrkan tjärades på norra sidan och sakristian späntades	LAÖ. LIa:1
1649	Kyrkan tjärades på södra sidan	LAÖ. LIa:1
1651	Utlagt till klockköp 94?	LAÖ. LIa:1
1652-1653	Byggarna Larsson för klockstapel 95?, för trappa till klockstapel 15. Krona (Crohna) köpt till kyrkan för 245?	LAÖ. LIa:1
1657	En klockgjutare erhåller 354,22½?	LAÖ. LIa:1
1667	Silverkanna inköps	LAÖ. NI:1
1681	Kyrkan tjäras på nord och sydsidan samt sakristian.	LAÖ. LIa:1
1685	Teckning av kyrkan utförd för Johan Hadorphs räkning, visar kyrkan med ursprunglig takform (sadeltak), fönsterindelning och vapenhus	Wilcke-Lindqvist, s. 5
1687	”Emedan den gamla kyrkocronan blef aldeles söndrig och förlorad görs tvenne mindre kronor”...	LAÖ. LIa:1
1690	Klockstapeln tjärades	OI:1
1692	Koret och bänkar reparerade. ”...Gjort ny Back ..?. choret och bänkar reparerat, bänkar och stackar, ophängt predikstol, förhöjt hela kyrkians golv till 3 kvarter, flyttat bäleten”.	OI:1

Ca 1712	Vitkalkades målningar eftersom: ”altså befans wara anständigt at sådant utstryka, ty köptes hwitkalk (för) en daler och gavs till murmästaren i arbetzlön 3 daler”	Wilcke-Lindkvist s. 6
1712	Kyrkoboksanteckning angående väggmålningar i vapenhuset, vilka då väckte anstöt.	Wilcke-Lindqvist, s. 6
1718	Johan Wåberg erhåller 90? för det han lagt nya ...??... klockstapel	LAU. Lla:2
1720	Klockstapeln repareras	LAU. Lla:2
1723	Anteckningar om nya storklockan ” Nils Wennman ..?.. storklockan på sin båt från Stockholm till Upsala”.	LAU. Lla:2
1734	Anteckningar om lillklockan och klockgjutare Gerhard Meyer. ”Forlön till forslandet av klockan landvägen från Stockholm till Upsala”.	LAU. Lla:2
1740	3 tunnor tjära inköptes och taket tjärades.	LAU. Lla:2
1746	Predikstolen och läktaren ommålas.	3. Lla:2
1750	Teckning av Olof Grau som visar att kyrkogården hade ungefär samma sträckning som idag. Vid den nuvarande huvudingången fanns en stiglucka med en liten takspira. Klockstapel syns utanför bogårdsmuren strax nordost om kyrkan.	Wilcke-Lindqvist, s. 4
1761	Klockstapeln har eget konto.	OI:1
1762	Ny klockstapel byggs av mjölnaren i Viby, Anders Östberg. Den större klockan gjuts om 1723 och den mindre göts 1734.	Wilcke-Lindqvist, s. 13
1763	Klockstapel uppförs	4. Å 1905-NII:1
1763	Kostnad för byggreparationer 1085?	LAU. Lla:3
1763, 1766	Fönsteröppningen i kyrkans västra gavel förstoras. Tre år senare ombyggs en då befintlig körläktare –gapskulle- i kyrkorummets västra s.la.	Söderhielm , s. 154
1766	Tegel järn och smide, kalkbränning och kol till fönsterutbyggnad. Snickare betalad för brädsågning till bänkar. (530?)	LAU. Lla:3
1768	Murarmästare gör ny steglucka	LAU. Lla:3
1770	Kyrkogårdsmuren lagas på sydöstra sidan	LAU. Lla:3
1772	Norra steglucksporten igenmuras	LAU. Lla:3
1773	Kyrkotaket tjäras på båda sidor (syd o nord) Järngaller sätts i stegluckan	LAU. Lla:3
1775	Sakristian rappas inuti	LAU. Lla:3
1776	Vid om- och tillbyggnad får kyrkan sin alltjämt befintliga form. Dåvarande vapenhus mot söder och sakristia mot norr rivs. Byggnaden förlängs åt öster och får en reslig koravslutning, där ny sakristia inryms. Där tidigare var vapenhus görs fönsteröppning och ny ingång från söder tas upp längre österut på samma sida. Ny ingång tillkommer också i västra gaveln. Gråstensmurarna byggs på med tegel. Västgavelns övre parti rivs och	Söderhielm , s. 154-155 Wilcke-Lindqvist, s. 3-5

	takstolen gjordes om för att passa ett nytt, valmat säteritaket. Invändigt sker nyinredning med bl a predikstol ovan altaret. Altaret fick sekundärt ljus från två fönster som var belägna bakom varandra, det ena i skiljemuren mellan kyrkorummet och sakristians vind och det andra i sakristians yttertak (dessa fönster är borta idag).	
1776	Taket tjäras	LAU. LIa:3
1777	Murmästare Dan Lundkvist bygger om kyrkan i öster för 4700?. Det åtgår 3000 murtegel, 8000 takspån samt 3 tunnor gotlandskalk.	LAU. LIa:3
1779	Taket tjäras. Sergant Hofström erhåller 328? för blå oljemålning i kyrkan. 64 famnar bogårdsmur uppmuras av gråsten	LAU. LIa:3
1795	Visitation av ärkebiskopen Uno von Troil	LAU. NI:1
1810	Tigerhjelmiska gravkoret uppfört på kyrkogården av Carl Vilhelm von Knorring. Detta var i privat ägo till 1868 då det skänktes till församlingen för att användas som bårhus.	HFA Ämbetsbe- rättelser 1960-65 NII:1
1810	Gravkapellet vid kyrkogårdsmurens östra sida byggdes av Carl-Wilhelm von Knorring för hans båda föräldrar. Omvandlades senare till bisättningshus.	Wilcke- Lindqvist, s. 13
1829	1829 års inventariebeskrivning ger bilden av typisk 1700-talsinredning, med predikstol över altaret, blåmålade bänkkvarter med förgyllda ornament.	ATA: protokoll
1843	Orgelfasad ritas av F W Scholander	RA: ÖIÄ – kyrkl byggn H58
1847	Kyrkans putsade fasader repareras och omkalkas. Vid takreparation beströks det övre plåtklädda fallet med blyharts och det nedre spånklädda tjärströks. Även kyrkorummets väggar omputas. Ny predikstol, läktarfront och altare med enkel prydnad tillkommer, efter ritningar av J.F. Åbom. I långhuset lades trägolv (tidigare hade där varit jordgolv). Bänkkvarteren får nya bänkar, gavlarna ommålas.	RA: ÖIÄ – kyrkl byggn H58 Söderhielm , s. 155, 163
1847	”Kyrkan har under sommaren 1847 undergått renovation så att den nu knappt igenkänns. Stengolvet belagt med brädgolv, läktare bänkar mm ommålade. Predikstolen flyttad (förr satt predikstolen ovanför altaret), altaret försett med nytt stort förgyllt kors, ...ett glatt och anständigt Guds hus. Nästa sommar installeras ett orgelverk 8 fot med 14 stämmor”	LAU. NI:1
1850	Kyrkans första orgel installeras, varvid Scholanders orgelfasad delvis förverkligas.	Wilcke- Lindqvist, s. 7
1860	Kyrkogården utvidgas	HFA Ämbetsbe- rättelser 1937-46 NII:1
1870	Dopfunt från 1600 talet såldes till Statens historiska för 10 kronor	HFA. Visitations protokoll 1946 NI:2
1879	Första kaminen installerad	HFA Ämbetsbe-

		rättelser 1937-46 NII:1
1884	Orgeln reparerades	LAU. NI:1
1890	Klockstapeln renoverades o tjärades	LAU. NI:1
1891	Visitation av Ärkebiskop Sundberg	HFA Ämbetsbe- rättelser 1905 NII:1
1891	Beslut om ommålning invändigt av såväl valv som väggar. Ett avloppsdike är grävt och besvärar kyrkogården med vatten.	LAU. NI:1
1892	Restaurering med syfte att få en interiör i nygotisk stil ("Oscar II:s gotik"). Ritningar till nytt altare, öppna bänkar och läktarfront gjordes av arkitekt C.A. Ekholm. Predikstolen från 1847 behölls. Återupptäckta kalkmålningar i långhuset renoveras hårt (i praktiken nymålning) och nya tillkommer i koret, efter Ekholms ritningar.	RA: ÖIÄ – kyrkl byggn H58 Wilcke- Lindqvist, s. 5f
1902	Åskledare besiktigas	HFA. Kyrkohand- lingar 1902 OIa:2
1904	Plan samt karta för reglering o plantering av kyrkogård upprättas	ÖPA. Kyrkogård shandlingar
1904	Reparation av yttertak.	HFA Ämbetsbe- rättelser 1891 NII:1
1904	Reparation av innertak	LAU. NI:1
1905	Kyrkogården jämnad, gångar upptagna, träd och prydnadsväxter planterade. Två värmeugnar finns i kyrkan plus en i sakristian. Anteckningar ang. ugnarna: En av kaminerna är en Bolindare, står på plåt, rökutlopp direkt in i en murpipa. Skorstenspipa i gjutjärn. En Kallinge no 3 kamin står uppställd på en stenplatta vid koret. Rökrör av plåt upp till valvet, takgenomgången med höganäsrör, Skorsten i plåtrör. I sakristian en lamellkamin Skoglund & Olsson Gefle no 3, på plåt, rökrör av plåt genom troligen putsat tak, vid nock gjutjärn.*	LAU. NI:1 *HFA, Kyrko- handlingar, 1902 OIa:2
1906	Åskledare besiktigas.	
1913	Orgeln renoveras	LAU. NI:1
1920	Yttertakets övre brott har täckts med plåt. Innerdörrar till ingångarna har anskaffats. Gravkoret reparerats invändigt. Klockstapeln har reparerats. Mindre kamin till kyrkan har inskaffats	LAU. NI:1
1920	Uppmättningsritning på klockstapeln gjord.	HFA. Kyrkohand- lingar 1902 OIa:2
1924	Ritningar för varmluftskanaler upprättade	HFA. Kyrkohand- lingar 1902

		OIa:2
1927-28	Besiktning av kyrkans värmeanläggning: Skorstenen å trätaket bör stagas och förses med gnistgaller. En å valvet liggande murpipa bör rappas. Åtgärdas 1928. Plåtar nedlägges i jorden bredvid klockstapel och kyrka för att erhålla lägre övergångsmotstånd. Kyrkans plåt placeras 10 meter från byggnaden. Åskledare besiktigas.	HFA. Kyrko- handlingar 1902 OIa:2 HFA. Visitations protokoll 1937 NI:2
1930	Program för reparation av klockstapeln upprättas	HFA. Kyrko- handlingar 1902 OIa:2
1931	Ritning upprättas för täckdikning. Täckdikningen utförd.	ÖPA. Kyrkogård s- handlingar
1931	Resterna av vapenhusgrunden uppmäts	Wilcke- Lindkvist s. 4
1937	Åskledare avprovad	HFA Ämbetsbe- rättelser 1953-62 NII:1
1937	Orgeln justeras. Förslag om att gravstenar vid södra porten och västra dörren bör borttagas för att ej nötas ut.	HFA. Visitations protokoll 1946 NI:2
1942	Elektrisk klockringningsanordning inköps.	HFA. Kyrko- handlingar 1902 OIa:2
1943-45	Pastoratet köper 3309 m ² i anslutning till kyrkogården för utvidgning	ÖPA. Kyrkogård shandlingar .
1946	Föredrogs ett av Bernard Schill (Kungl. bygg. styrelsen) förslag till program för restaurering av kyrkan. Vilket senare tillstyrktes av utskotten.	HFA. Protokoll 1946
1947	Arkivskåp anskaffas. Grindstolparna omgjorda. Nytt altare av sten	HFA Ämbetsbe- rättelser 1947-53 NII:1
1947	Beslut om att orgelläktaren bibehålls, norra trappan till orgelläktaren rivs och det uppkomna utrymmet används till kapprum. Förslag till orgelombyggnad bifalles.	HFA. Protokoll 1947
1947	Spåntaket omläggs. Nya spånor blir rektangulära, de tidigare hade rundad undre kant. Förfrågan görs också till kungliga byggnadsstyrelsen om	HFA. Kyrko-

	huruvida takfönstret på östra sidan får igensättas vid spånömläggning.	handlingar 1902 OIa:2
1946	Visitation av Ärkebiskopen Erling Eidem. Kassaskåp befanns för litet, grindstolparna bristfälliga	HFA. Visitations protokoll 1946 NI:2
1948	Förslag till restaurering och målningsarbeten i kyrkan bifalles	HFA. Protokoll 1948 s.l. 49-51
1950	Beslut togs om att låta anskaffa en altartavla av konstnären Erik Lindholm föreställande Jesu sista måltid	HFA. Protokoll 1950 s.l. 72
1951	Omhängning av klockorna utförs	HFA. Kyrkohand lingar 1902 OIa:2
1951-52	Elvärme insatt	HFA Ämbetsbe- rättelser 1960-65 NII:1
1951-52	Grundlig restaurering efter arkitekt B. Schills ritningar. "Tillbaka till det ursprungliga". Spåntaket läggs om delvis. Fasad och interiör putsas om, kalkmålningarna i koret målades över och övriga rengjordes, tegelgolv lades in. Nytt altare, predikstol, slutna bänkinredning, nya innerdörrar och dopfunt. Altare och dopfunt utförs i Harbomarmor. De båda kaminerna tas bort och kyrkan får elvärme och ljus. Värme under bänkarna installeras. Medeltida träskulpturer och triumfkrucifix konserverades och sattes åter in i kyrkorummet. Sakristian får helt ny inredning. Orgeln restaureras. Korfönstret togs ned och väggen murades igen. Fönstret förvaras i gravkoret. Delar av den 1800-talsinredning som togs ur bruk, bl a predikstolen från 1847, förvaras idag i kyrkans klockstapel.	Wilcke- Lindqvist, s. 8 SA, 1952-12- 05, 1979- 05-09 1995-08-23 VN 1982-06-25
1951-52	I samband med restaureringen erhöll kyrkan ny orgel med 25 stämmor.	HFA Visitations protokoll 1953 NI:2
1952	2 helgonfigurer upphittades under läktargolvet när detta vid renoveringen revs. Beslut togs på att triumphkrucifixet som förvarades i klockstapeln skulle renoveras och placeras i kyrkan.	HFA Protokoll 1952 s.. 92
1952	Orgeln renoveras av firma Th. Frobenius&Co, Köpenhamn Kyrkan återinvigs den 7 december	Wilcke- Lindqvist s. 7-8
1952	Den nya kyrkogården invigs, belägen söder om den gamla	Söderhielm , s. 157
1952	Dopfat i mässing inköps	HFA Kyrko- handlingar,

		1902 OIa:2
1965	Klockstapel restaurerad	HFA Ämbetsbe- rättelser 1960-65 NII:1
1970	Förslag o ritningar till Elinstallationer/Parkbelysning utförs.	HFA Kyrko- handlingar, 1902 OIa:2
1970	Nyinredning i vapenhus och läkarunderbyggnad. De bakre bänkkvarteren under läktaren tas bort för att ge plats åt lösa stolar och bord. Till vänster i vapenhuset avdelas ett dopväntrum och WC, vilket medför nya ledningsdragningar. Ändringarna får genomföras med villkoret att kalkmålningar på kyrkans västparti inte skadas.	VLM, Raä- tillstånd 1970-06- 23, ritningar, foton
1973	Klockstapelns nedre spåntak läggs om med tryckimpregnerat, maskinsågat spån. Det nedre spåntaket tjäras om.	Bergslags- bladet, 1973-08-18
1974	Byte av fönster i kyrkan, putsning och ommålning ytterväggar och tak. Högtalaranläggning anskaffas samt kororgel.	HFA Ämbetsbe- rättelser 1905- NII:1
1975-76	Omläggning av kyrkogården	HFA Ämbetsbe- rättelser 1905- NII:1
1978	Ny kororgel, placerad vid norra väggen invigs.	SA 781128
1979	Restaurering. Kyrkans spåntak tjäras om och byts delvis ut på norra takfallet. Fasaden putskompletteras och målas i en svagt gul kulör. Alla fönster byts ur mot treglasfönster, varav det yttersta är antikglas (högtalare fick monterades för att församlingen skulle höra kyrkklockorna) Klockstapel tjäras och spån byts ut. Redskapsbod byggs ut.	VLM: ritningar SA 1979- 05-09 & 18, 1979- 10-15, VLT 1979-04-08
1981	Omläggning av kyrkogården	HFA, Ämbetsbe- rättelser 1905- NII:1
1992	Brandsyn. Krav på fast trappa ned från orgelläktaren.	VLM: protokoll 1992-11-20
1993	Taket tjäras och dåliga spån på norra takfallet, byts ut. Skadad takpanel byts ut. Nya hängrännor monteras på båda sidor av kyrkan. Övre takfallets falsplåt målas och nya åskledare monterades. På klockstapeln har enstaka	VLM: slutbesiktning 1993-

	spån ersatts av nya och hela byggnaden tjärstrukits. Klockdäck har rengjorts från fågelträck mm	07-08 SA: 1992-11-27
1995	Invändig restaurering. Sprickor i puts reparerades och slätmålade putsytor rengjordes. Målningsarbeten omfattade vapenhus, sakristia, bänkar och korparti. Kalkmålningarna konserverades. Nya kompositradiatorer och bänkvärmare installerades. I sakristian tas södra väggpartiet bort, liksom takbeklädnaden av boardskivor. Takytan målas med linoljefärg.	VLM: Förslag 1995-11-24 rapport 1995-09-13 slutbesiktning 1995-11-17 SA 1995-08-23
1998	Mark införskaffades för anläggande av minneslund. Kyrkans portar målas i 6010-G50Y. All gammal färg avlägsnas, trälagningar samt tätning utföres.	ÖPA. Verif. 1050, 52, 1998, Boksl.01
2001	Takrenovering	ÖPA. Boks.01